

LINGVISTA A RUSKÁ LITERATURA

Ivo Pospíšil

Synkretické stádium věd, jak je známe z renesance, v níž špičkoví intelektuálové suverénně zasahovali do několika oborů, je nenávratnou minulostí. Ani pseudoklasicista - abychem zakotvili v ruském prostředí - M. Lomonosov, spíše zpodlý renesanční titán, se už nenarodí. Nelitostné štěpení neminulo ani filologii chápanou v původním smyslu slova. Doba patriarchy slavistiky Dobrovského, ale také Potebni, Vinogradova a Jakobsona, kteří byli vynikajícími lingvisty i literárními vědci, se asi také nevrátí. Těch, kteří budou současné lingvisty i literárními vědci, tedy filology, není a nebude mnoho. Jednota filologie - tváří v tvář hluboké diferenciaci - je již jen vzpomínkou, umělou konstrukcí, fikcí. Jak lingvistika, tak i literární věda vytvořily řadu specializací: některé stojí na pomezí zkoumání jazyka a literatury, další se pohybovaly jinam. Literární věda se více přiblížila filozofii, zejména estetice; jednota filologie byla narušena, ale mezi oběma obory proudí dál krev metodologie, proud inspirativních postupů. Strukturalismus, generativní metody a pragmatika se staly pevnou součástí literární vědy. Literární věda vyvinula a nově definovala svůj předmět zkoumání, metodologii, ale nikdy se nemohla zbavit reminiscenci toho stádia, kdy fungovala jako součást filologie. Existují jako spodní proud, který čas od času vystupuje na povrch. Ostatně celý vývoj literární vědy se může jevit jako věčný souboj filozoficko-sociologické a filologické linie - zde pozornost k vnějším, myšlenkovým a společenským faktorům, kterým Wellek s Warrenem příznačně říká "extrinsic", tam stále zření k jazyku a technologii slovesné tvorby, k tomu, co Wellek s Warrenem nazývají "intrinsic" a soudí, že jde o literární vědu (criticism) v pravém slova smyslu. Když se podíváme na ruskou literární vědu 19. a 20. století, vidíme tyto souboje zcela zřetelné: filologická kritika počátku 19. věku inspirovaná klasicistickou normativností kontra sociologický model děkabristů, kritika 30. let (Ljubomudry) kontra Bělinskij, "organická kritika" Apollona Grigorjeva a sociologičti a vulgarizující revoluční demokraté a narodníci, formální škola kontra sociologismus marxistické kritiky a Bachtinova fenomenologie. Tento protiklad není vždy tak schematicky zřetelný, neboť sem prolínají i jiné směry, například mezi textově orientovanou kritikou a filozofickou spekulací, mezi sociologickou a esteticky orientovanou literární vědou, ale přesto je patrný. Nejde ovšem už o znovuoobnovování filologické jednoty, ale o spolupráci na jiné úrovni. Rozvíje-

ně metodologie literární vědy, osobité terminologie, její akademizace a zexaktnění mohlo vést až k odtržení od konkrétního textu, k přílišné abstrakci. István Sötér na počátku 70. let tvrdí, že pozitivismem započalo období tragického rozštěpení literární vědy na tzv. akademickou a praktickou, resp. pozitivistickou, vědeckou a impresionistickou složku; literatura se stala objektem zkoumání, ale přestala být současně chápána jako každodenní součást lidského bytí. Literární věda by měla vrátit literaturu do lidského života, naučit lidi, jak literatury užívat, tvrdí. Komunikativní estetika, hermeneutika a krajní podobě i dekonstruktivismus jsou nezbytným návratem k textu, k jazyku, k "rozumění"; kult čtenáře a čtenářství postavený proti kultu autorství a sociálně filozofické determinace literárního díla, je vlastně složitým, nerovnoměrným návratem k reminiscencím původní filologické jednoty.

Lingvista může zkoumat literaturu ze svého hlediska, z hlediska svých disciplín. Mnohem důležitější je však oboustranná komunikace mezi oběma obory, vytváření jakéhosi klimatu komplementárnosti. I když se lingvista nemusí literaturou přímo zabývat, nemůže se bez ní obejít: je zásobárnou jazykového materiálu i objektem zkoumání například textové lingvistiky. Podle mého soudu je však ještě důležitější jako kulturní estetické pozadí, jako filozoficko-psychologický celek vytvářený jazykovými znaky. Pro lingvistu je umění obecné a literatura jako jeho druh zvláště významné jako jev obohacující osobnost a právě osobnost vědce; poskytuje mu inspiraci, nové netušené souvislosti a průniky vytvářející kvalitativně nové chápání jazyka. V případě zkoumání jednoho jazyka nebo jedné jazykové rodiny se literatura jeví jako nezbytná reflexe národního života a národní mentality, která je bez artikulování jazyka revysvětlitelná.

Náš český pohled na Rusko a ruskou kulturu a literaturu osciluje mezi dvěma póly: buď hledáme to, co ruskou literaturu sblíží s Evropou naší literární zkušenosti a naši představou literatury, nebo se naopak pidíme po specificky ruském, po tom, co Rusko odděluje od Evropy, co je bliže charakterizuje. Toto hledání jde často ruku v ruce: na srovnávacím pozadí sledujeme osobité ruské rysy, ale přece jen lze odlišit: ruský formalismus inspirovaný německou literární teorií 80.-90. let 19. století působící v našem prostředí jako zjevení důrazem na technologii tvorby v tradičním didakticko-etickém ruském klimatu; proti charakterologii a psychologii 19. století stály obnažené postupy ruské avantgardy, která byla blízká stavu našeho umění. V Rusku samotném souběžně s objevováním vlastní avantgardy šlo i o objevování ruské osobitosti: návrat k venkovu, folklóru, náboženství předcházel v literatuře velkému zlomu období glasnosti. Po letech takřka výlučného zájmu o "evropanství" v ruské literatuře se jeví jako nezbytné docenění druhého pólu, totiž ruského specifika, které J. Lotman a B. Uspenskij charakterizovali jako vývoj v dualitních modelech či antinomických dvojicích: pohanství - křesťanství, západní - východní křesťanství, ortodoxie - raskol, dokonce aorist - perfektum; Rusko - Evropa, Rusko - Asie, sovětské - emigr-

rantské. Tuto vnitřní pozornost cítili N. Berďajev, D. Merežkovskij i T. G. Masaryk a V. I. Lenin - každý po svém - jeden v *Duši Ruska*, druhý v *Duši Dostojevského, proroka ruské revoluce*, třetí v kapitole *Ruský mnich v Rusku a Evropě* a čtvrtý ve stati *Tolstoj jako zrcadlo ruské revoluce*.

Profesor Roman Mrázek chápal umění obecné a literaturu zvláště jako výraz národního života a lidského žitvu, anatomie a fyziologie mentality, která je pupeční šňúrou spojená s fungováním jazyka. Jeho vztah k ruské literatuře nemohl nebyť také utilitární - jako k laboratoři jazyka, ale nebyla v tom jeho podstata. V literatuře psané rusky hledal přesah, to, co sám nazýval tak příznačné "rustvi". Viděl ruskou literaturu v širokém evropském a světovém kontextu, ale měl přirozené své miláčky: nešťastné štasten - halasovsky řečeno - četl Dostojevského, obdivoval epický talent Tolstého, jako člověk žijící plnokrevným životem miloval jeho robustní popisy, měl přečtenou ruskou literaturu 20. století, tihl k staré Rusi - často hovořil o *živtě protopopa Avvakuma*. Ale přece jen jeden autor, alespoň podle toho, co vim, mu byl mimořádně blízký, snad nejbližší - N. S. Leskov (1831-1895). Jedna nitka tohoto vztahu byla i zde utilitární: leskovovský jazykově barvitý skaz, mnohovrstevnatý ruský jazyk prosycený staroslovenismy, ale také jazyk chudiny, argot žebráků, dialekt vesničanů, jazyk pravoslavného duchovenstva, jurodivých, šlechty i poruštěných Poláků, Němců a Židů, do rustiny integrovaná ukrajinština, polština a jiddiš. V Leskovových lidových etymologiích soustředěných až nepřirozeně ve známém skazu o *tulském sílhavém levákovi*, viděl onu fyziognomií rustvi, artikulaci jazyka příznačnou pro Rusy; jako věřící člověk obdivoval Leskovovu proklamaci evangelia pokory a smíření. Jeho vztah k Leskovovi byl však ještě hlubší, řekl bych lidsky intimnější a niternější. Pochopil jsem to několik let poté, co jsem začal Leskova studovat ještě jako student na popud dnes již zesnulého doc. Mandáta. Hodně pozornosti věnoval prof. Mrázek klíčovému Leskovovu dílu *Soborjane*, pro něž vymyslel český název *Služebníci chrámu* (dosa- vadní překlad *Duchovenstvo sborového chrámu* A. G. Stjina - Aloisa Vrzala - je už archaický, nový překlad asi nemá v dnešních ekonomických tlacích šanci na vydání). Aniž to explicitně vyjádřil, obdivoval v Leskovovi jeho rustvi jako nevypočitatelnost života, ambivalentnost osudu, přízračnou směr radosti a hoře, onoho "zlého štěstí", jak je známe ze staroruské literatury a pak z Dostojevského. Podívejme se bliže na zmíněný skaz o tulském levákovi: není to jeden skaz, ale více skazů. Povídka jako celek prezentuje lidové vidění reality, ale toto vidění je jen clonou, s níž pracuje obratný narátor: lidová vyprávěnka o ocelové bleše, historické anekdoty o panovnicích, řemeslnické rarity, pohled na Mikuláše I. jako na hodného strýčka. Vlastenecká historka, furiantství a fanfaronství ústí ve vážný příběh o člověku, který právě ve své vlasti narážel na největší protivenství. Za lidovou etymologií, za lidovým nebo prstonárodně naivním, úmyslně recesním, stylizované pohádkovým chápáním reality potměšile prosvítá nahá pravda, obrovitá kritika národního života a charakteru, snad vůbec nej-

hořčí v ruské literatuře. Ale představení ještě neskončilo: když se komediální furiantství s ocelovou bleškou prolomilo do lidské tragédie, opět se vrací, svinuje se do anekdoty o údajné příčině porážky v Krymské válce.

Nikoli tedy život vedle literatury nebo s literaturou, pouhé využívání literatury jako zásobárny jazyka, ale život v literatuře a literatura v životě, literatura jako vážná věc, ale také jako odlehčený, nahořklý humor, žonglování s jazykem jako navazování mezilidské komunikace, žert, útěšná historka překonávající nepřízeň doby, ale nikoli pouhý nástroj, ale součást kategorie lidského bytí i každodenního života, což ruština vyjadřuje jako "бытие" a "быть", v podstatě to, čemu hermeneutici příznačně říkají "rozumění" a co vytváří jedinou alternativu hrozivým vizím narušené komunikace na konci druhého tisíciletí.